

# PARADIGMATIKA SPISOVNÉ RUŠTINY

## HLÁSKOSLOVÍ A TVAROSLOVÍ

L'UBOMÍR **ĐUROVIČ**  
MARKUS **GIGER**

KAROLINUM

## **Paradigmatika spisovné ruštiny**

Hláskosloví a tvarosloví

**Lubomír Ďurovič**

**Markus Giger**

---

Recenzovali

Mgr. Veronika Stranz-Nikitina, Ph.D.

doc. Mgr. Bohumil Vykypěl, Ph.D.

prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Lubomír Ďurovič, Markus Giger, 2020

ISBN 978-80-246-3915-4

ISBN 978-80-246-3951-2 (online : pdf)



Univerzita Karlova  
Nakladatelství Karolinum 2020

[www.karolinum.cz](http://www.karolinum.cz)  
[ebooks@karolinum.cz](mailto:ebooks@karolinum.cz)



## **OBSAH**

Autorov úvod po 50 letech --- 15

Úvod k přepracovanému vydání --- 18

### **OBEZNÁ ČÁST --- 23**

0.1 Definice paradigmaticky --- 25

0.2 Paradigma, lexém --- 25

0.21 Vzor --- 26

0.22 Lexém --- 26

0.3 Morfém --- 27

0.31 Lexikální morfém (semém) a gramatický morfém (formém) --- 27

0.32 Systém formémů, nulový morfém --- 27

0.321 Koncovky a tvarotvorné sufixy --- 28

0.33 Formálně oddělitelné elementy bez významu --- 29

0.34 Morfematický šev --- 29

0.4 Signalizování protikladů --- 29

0.41 Foném --- 30

0.411 Hlávka a foném --- 30

0.412 Varianty fonému, neutralizace --- 31

0.412,1 Jednoznačně identifikovatelné varianty --- 31

0.412,2 Neutralizace --- 32

0.413 Alomorfém --- 33

0.413,1 Identifikace fonematického složení v neutralizační pozici --- 34

0.414 Identifikace fonematického složení v koncovkách --- 35

0.415 Fonematické složení ve stálém neutralizačním postavení --- 35

0.415,1 Synchronní a historická analýza --- 35

0.416 Inventář ruských fonémů --- 36

0.42 Přízvuk --- 39

0.421 Různomístnost a pohyblivost přízvuku v ruštině --- 40

0.422 Tvary určující přízvukový typ --- 40

0.5 Grafika, transkripce --- 41

0.51 Konvenční grafika --- 41

0.511 Znázorňovací funkce grafiky --- 42

0.512 Vybavovací funkce grafiky --- 42

0.513 Fonetický a morfologický pravopis --- 43

0.514 Specifické rysy grafiky ruštiny --- 43

0.514,1 Grafematika ruského konsonantismu --- 43

0.514,2 Grafematika ruského vokalizmu --- 44

- 0.514,3 Morfologický princip v ruském pravopise --- 45
- 0.515 Nevhodnost konvenční grafiky pro jazykovědnou analýzu --- 46
- 0.516 Poměr mezi grafémy a fonémy ruštiny (přehled) --- 46
- 0.52 Fonetická transkripce --- 49
  - 0.521 Konvenční grafika a výslovnost --- 50
  - 0.522 Fonetická transkripce ruštiny založená na Mezinárodní fonetické transkripci --- 50
    - 0.522,1 Transkripce konsonantů --- 51
    - 0.522,2 Transkripce vokálů pod přízvukem
    - 0.522,3 Transkripce vokálů mimo přízvuk --- 55
    - 0.522,4 Označení přízvuku a slabiky --- 62
- 0.53 Fonologická transkripce --- 63
  - 0.531 Znaky fonologické transkripce --- 63
  - 0.532 Označování neutralizačních pozic --- 64
    - 0.532,1 Neutralizace konsonantických opozic --- 64
      - 0.532,11 Neutralizace opozice palatalizovanosti --- 64
      - 0.532,12 Neutralizace opozice znělosti --- 72
      - 0.532,13 Neutralizace opozice palatalizovanosti a znělosti zároveň --- 72
      - 0.532,14 Neutralizace opozice ostrých a tupých sykavek před /č/ a /ž/ --- 73
    - 0.532,2 Neutralizace vokalických opozic --- 74
      - 0.532,21 Na začátku slova a po párových tvrdých konsonantech --- 75
      - 0.532,22 Po tvrdých sykavkách v 2. stupni redukce mimo morfematický šev --- 76
      - 0.532,23 Po velárách a na morfematickém švu --- 77
      - 0.532,24 Po tvrdých sykavkách v 1. stupni redukce --- 79
      - 0.532,25 Po měkkých konsonantech --- 80

## **SPECIÁLNÍ ČÁST --- 83**

### **1 PODSTATNÁ JMÉNA --- 85**

- 1.1 Rod --- 85
  - 1.11 Rod u podstatného a přídavného jména, přechylování --- 86
  - 1.12 Činitel pro určení rodu substantiv --- 86
  - 1.13 Poměr mezi rodem a skloňovacím vzorem --- 88
  - 1.14 Rod a číslo --- 88
- 1.2 Číslo --- 89
  - 1.21 Vyjadřování opozice čísla --- 89
    - 1.211 Vyjadřování polysémie pomocí různých variant kmene --- 91
  - 1.22 Singularia tantum a pluralia tantum --- 91
    - 1.221 Singularia tantum --- 91
      - 1.221,1 Kontinuativa --- 91
      - 1.221,2 Kolektiva --- 92
      - 1.221,3 Abstrakta --- 92
    - 1.222 Pluralia tantum --- 93
- 1.3 Životnost --- 93
  - 1.31 Apl = Npl u životných --- 94
- 1.4 Pád --- 94
  - 1.41 Kmen --- 95
    - 1.411 Změny kmene ve skloňování substantiv --- 96
      - 1.411,1 Rozšíření kmene --- 96
      - 1.411,2 Střídání fonémů --- 97
      - 1.411,3 Supletivní tvary --- 97
    - 1.412 Pohyblivé vokály --- 98
      - 1.412,1 Faktory určující výběr pohyblivého vokálu --- 99

- 1.412,11 Pohyblivé vokály graficky --- 99
- 1.412,12 Pohyblivé vokály fonologicky --- 100
  - 1.412,121 Pohyblivé vokály po velárách --- 100
  - 1.412,122 Pohyblivé vokály před velárami --- 100
  - 1.412,123 Pohyblivé vokály před /n/, /l/, /r/ --- 101
  - 1.412,124 Pohyblivé vokály před /l/, a /n,/ --- 101
  - 1.412,125 Pohyblivé vokály před /c/ --- 101
  - 1.412,126 Pohyblivé vokály před /j/ --- 102
- 1.42 Koncovka --- 102
  - 1.421 Homonymie koncovek --- 103
- 1.43 Přízvuk ve skloňování substantiv --- 103
  - 1.431 Úloha přízvukových typů ve skloňování --- 104
  - 1.432 Přenos přízvuku na předložku --- 104
- 1.44 Skloňovací typ --- 105
  - 1.441 Další drobné typy --- 105
  - 1.442 Tvrdost a měkkost kmene, produktivita --- 106
- 1.5 Flexe --- 107
  - 1.51 První skloňování --- 107
    - 1.511 Maskulina --- 107
      - 1.511,1 Podtypy podmíněné zakončením kmene --- 107
        - 1.511,11 Kmen zakončený na tvrdý párový konsonant a na /k/, /g/, /x/ --- 107
        - 1.511,12 Kmen zakončený na měkký párový konsonant --- 108
        - 1.511,13 Kmen zakončený na /ž/, /č/, /š/ --- 109
        - 1.511,14 Kmen zakončený na /c/ --- 109
        - 1.511,15 Kmen zakončený na /j/ --- 110
        - 1.511,16 Kmen zakončený na /ij/ --- 110
        - 1.511,17 Shrnutí podtypů podmíněných zakončením kmene --- 111
      - 1.511,2 Variantní koncovky nepodmíněné zakončením kmene --- 111
        - 1.511,21 Genitiv singuláru na /-u/ --- 112
        - 1.511,22 Lokál singuláru na /-u/ --- 114
        - 1.511,23 Nominativ plurálu na /-a/ --- 115
          - 1.511,231 Substantiva s nerozšířeným kmenem --- 116
          - 1.511,232 Substantiva s rozšířeným kmenem --- 118
          - 1.511,233 Substantiva s kmenovou alternací v plurálu --- 118
      - 1.511,24 Nominativ plurálu na /-e/ --- 118
      - 1.511,25 Genitiv plurálu s nulovou koncovkou --- 118
      - 1.511,26 Instrumentál plurálu na /-m,í/ --- 119
    - 1.511,3 Změny kmene --- 119
      - 1.511,31 Rozšíření v plurálu o /-j-/ --- 119
      - 1.511,32 Rozšíření v plurálu o /-a<sub>1</sub>v<sub>j</sub>-/ --- 121
      - 1.511,33 Střídání tvrdý/měkký konsonant --- 121
      - 1.511,34 Střídání /-in-/ - Ø --- 122
        - 1.511,341 Substantiva s koncovkou /-e/ v Npl --- 122
        - 1.511,342 Substantiva s jinými koncovkami v Npl --- 123
        - 1.511,343 Substantiva s jinými střídáními --- 123
      - 1.511,35 Střídání /-ónok-/ - /-át-/ --- 124
      - 1.511,36 Izolované případy --- 124
      - 1.511,37 Supletivní tvary --- 124
  - 1.511,4 Pohyblivé vokály maskulín 1. skloňování --- 125
    - 1.511,41 Fonologická interpretace pohyblivých vokálů maskulín 1. skloňování --- 126
  - 1.511,5 Přízvukové typy maskulín 1. skloňování --- 126
    - 1.511,51 Typ *засѣд* --- 127

- 1.511,511 Slova s posunem přízvuku v rámci kmene --- **128**
- 1.511,52 Typ *стол* --- **128**
- 1.511,53 Typ *нос* --- **128**
- 1.511,54 Typ *волк* --- **129**
- 1.511,55 Drobné přízvukové typy --- **129**
- 1.511,56 Přízvukové typy maskulin v lexikografii --- **131**
- 1.511,57 Přenos přízvuku na předložku --- **131**
- 1.511,6 Shrnutí --- **132**
- 1.512 Neutra --- **132**
- 1.512,1 Podtypy podmíněné zakončením kmene --- **132**
- 1.512,11 Kmen zakončený na tvrdý párový konsonant a na /g/, /k/, /x/ --- **133**
- 1.512,12 Kmen zakončený na měkký párový konsonant --- **133**
- 1.512,13 Kmen zakončený na /c/, /ž/, /č/ vč. /s<sub>4</sub>č/ --- **134**
- 1.512,14 Kmen zakončený na /j/ --- **135**
- 1.512,15 Kmen zakončený na /ij/ --- **136**
- 1.512,2 Koncovky odlišné od základních --- **138**
- 1.512,21 Nominativ plurálu na /-i/ --- **138**
- 1.512,22 Genitiv plurálu na /-of<sub>2</sub>/ --- **138**
- 1.512,3 Změny kmene --- **139**
- 1.512,31 Rozšíření v plurálu o /-j-/ --- **139**
- 1.512,32 Střídání /k/ - /č/, /x/ - /š/ --- **139**
- 1.512,33 Střídání tvrdý/měkký konsonant --- **140**
- 1.512,34 Rozšíření v plurálu o /-es-/ --- **140**
- 1.512,35 Rozšíření v singuláru o /-n-/ --- **140**
- 1.512,4 Pohyblivé vokály neuter 1. skloňování --- **140**
- 1.512,41 Fonologická interpretace pohyblivých vokálů neuter 1. skloňování --- **141**
- 1.512,5 Přízvukové typy neuter 1. skloňování --- **142**
- 1.512,51 Typ *правило* --- **142**
- 1.512,511 Slova s posunem přízvuku v rámci kmene --- **142**
- 1.512,52 Typ *вещество* --- **143**
- 1.512,53 Typ *слово* --- **143**
- 1.512,54 Typ *письмо* --- **143**
- 1.512,55 Zvláštní případy --- **144**
- 1.512,56 Přízvukové typy neuter v lexikografii --- **145**
- 1.512,57 Přenos přízvuku na předložku --- **145**
- 1.512,6 Shrnutí --- **146**
- 1.52 Druhé skloňování --- **148**
- 1.521 Podtypy podmíněné zakončením kmene --- **148**
- 1.521,1 Kmen zakončený na tvrdý párový konsonant a na /g/, /k/, /x/ --- **148**
- 1.521,2 Kmen zakončený na měkký párový konsonant --- **149**
- 1.521,3 Kmen zakončený na /c/, /ž/, /š/ a /č/ vč. /s<sub>4</sub>č/ --- **150**
- 1.521,4 Kmen zakončený na /j/ --- **150**
- 1.521,5 Kmen zakončený na /ij/ --- **151**
- 1.522 Variantní koncovky nepodmíněné zakončením kmene --- **152**
- 1.522,1 Genitiv plurálu na /-ej/ --- **152**
- 1.523 Změny kmene --- **153**
- 1.524 Pohyblivé vokály ve 2. skloňování --- **153**
- 1.524,1 Fonologická interpretace pohyblivých vokálů v 2. skloňování --- **154**
- 1.525 Přízvukové typy 2. skloňování --- **155**
- 1.525,1 Typ *школа* --- **156**
- 1.525,2 Typ *кушкa* --- **156**
- 1.525,3 Typ *трава* --- **157**



- 1.525,4 Typ *земля* --- **158**
  - 1.525,5 Typ *свечи* --- **158**
  - 1.525,6 Typ *рука* --- **159**
  - 1.525,7 Izolované případy --- **159**
  - 1.525,8 Přízvukové typy 2. skloňování v lexikografii --- **159**
  - 1.525,9 Přenos přízvuku na předložku --- **161**
  - 1.526 Shrnutí --- **161**
  - 1.53 Třetí skloňování --- **162**
    - 1.531 Variantní koncovky ve třetím skloňování --- **163**
      - 1.531,1 Instrumentál plurálu na /-m,í/ --- **163**
      - 1.531,2 Instrumentál singuláru na /-i<sub>3</sub>ju/ --- **163**
      - 1.531,3 Genitiv plurálu s nulovou koncovkou --- **164**
    - 1.532 Změny kmene --- **164**
      - 1.532,1 Rozšíření *o* /-i<sub>3</sub>r,/ --- **164**
      - 1.532,2 Střídání měkký/tvrký konsonant --- **164**
    - 1.533 Pohyblivé vokály ve 3. skloňování --- **164**
    - 1.534 Přízvukové typy 3. skloňování --- **164**
      - 1.534,1 Typ *тепράдь* --- **165**
      - 1.534,2 Typ *кость* --- **165**
        - 1.534,21 Přenos přízvuku na koncovku v Lsg --- **166**
      - 1.534,3 Přenos přízvuku na předložku --- **166**
  - 1.54 Shrnutí o třech skloňováních --- **166**
  - 1.55 Pluralia tantum --- **167**
    - 1.551 Flexe --- **167**
      - 1.551,1 Typ /-i/ - /-of<sub>2</sub>/ --- **168**
      - 1.551,2 Typ /-i/ - -∅ --- **168**
      - 1.551,3 Typ /-i/ - /-ej/ --- **169**
      - 1.551,4 Typ /-a/ - -∅ --- **169**
      - 1.551,5 Typ /-a/ - /-of<sub>2</sub>/ --- **169**
      - 1.551,6 Typ /-iji<sub>1</sub>/ - /-ix/ --- **169**
    - 1.552 Pohyblivé vokály u pluralií tantum --- **170**
      - 1.552,1 Fonologická interpretace pohyblivých vokálů u pluralií tantum --- **170**
    - 1.553 Přízvuk pluralií tantum --- **170**
      - 1.553,1 Stálý přízvuk na kmeni --- **170**
      - 1.553,2 Stálý přízvuk na koncovce --- **171**
      - 1.553,3 Pohyblivý přízvuk --- **171**
  - 1.56 Nepravidelné skloňování --- **171**
    - 1.561 Typ *время* --- **171**
      - 1.561,1 Přízvuk typu *время* --- **172**
    - 1.562 Izolovaná slova --- **172**
  - 1.57 Přijmení na /-ov/, /-in/ --- **172**
  - 1.58 Deadjektivní substantiva --- **173**
  - 1.6 Neohebná substantiva --- **173**
- 2 PŘÍDAVNÁ JMÉNA --- 175**
- 2.1 Adjektivně-pronominální flexe --- **175**
    - 2.11 Kmen --- **176**
    - 2.12 Koncovky --- **177**
    - 2.13 Přízvuk --- **177**
    - 2.14 Flexe --- **178**
      - 2.141 Typ *молодой* --- **178**
      - 2.142 Typ *мáмин* --- **180**
        - 2.142,1 Posesiva --- **181**
        - 2.142,2 Skloňování posesiv --- **181**

- 2.143 Typ *лúcuü* --- **182**
- 2.144 Izolovaná slova --- **183**
- 2.2 Jmenné tvary --- **185**
  - 2.21 Tvoření --- **186**
  - 2.22 Kmen --- **186**
    - 2.221 Pohyblivé vokály ve jmenných tvarech --- **187**
      - 2.221,1 Grafika pohyblivých vokálů --- **188**
      - 2.221,2 Fonologická interpretace pohyblivých vokálů --- **189**
    - 2.23 Omezení tvoření (restrikce) --- **189**
    - 2.24 Přízvuk jmenných tvarů --- **190**
      - 2.241 Poměr přízvuku složených a jmenných tvarů --- **190**
      - 2.242 Přízvukové typy jmenných tvarů --- **191**
        - 2.242,1 Typ *богáтыü* --- **191**
        - 2.242,2 Typ *целыü* --- **191**
        - 2.242,3 Typ *хорóшыü* --- **193**
        - 2.242,4 Přehled přízvukových typů jmenných tvarů adjektiv --- **194**
- 2.3 Stupňování adjektiv --- **194**
  - 2.31 Inventář tvarů --- **195**
    - 2.311 Morfologické typy tvarů stupňování --- **195**
      - 2.311,1 Suppletivismus --- **196**
      - 2.312 Funkce tvarů stupňování --- **196**
    - 2.32 Tvoření tvarů --- **197**
      - 2.321 Prostý (syntetický) komparativ --- **197**
        - 2.321,1 Tvoření pomocí sufiku *-ee* --- **197**
          - 2.321,11 Přízvuk tvarů komparativu se sufikem *-ee* --- **198**
        - 2.321,2 Tvoření pomocí sufiku *-e* --- **199**
          - 2.321,21 Kmenové alternace před sufikem *-e* --- **199**
          - 2.321,22 Přízvuk tvarů komparativu se sufikem *-e* --- **200**
        - 2.321,3 Tvoření pomocí sufiku *-ue* --- **200**
          - 2.321,31 Kmenové alternace před sufikem *-ue* --- **201**
          - 2.321,32 Přízvuk tvarů komparativu se sufikem *-ue* --- **201**
        - 2.321,4 Supletivní tvary --- **201**
        - 2.321,5 Restrikce tvoření prostého komparativu --- **202**
      - 2.322 Opisný (analytický) komparativ --- **202**
      - 2.323 Prostý (syntetický) superlativ --- **203**
        - 2.323,1 Tvoření pomocí sufiku *-aüü(uü)* --- **203**
          - 2.323,11 Přízvuk tvarů superlativu se sufikem *-aüш* --- **203**
        - 2.323,2 Tvoření pomocí sufiku *-eüü(uü)* --- **203**
          - 2.323,21 Přízvuk tvarů superlativu se sufikem *-eüü* --- **204**
        - 2.323,3 Restrikce tvoření prostého superlativu --- **204**
      - 2.324 Opisný (analytický) superlativ I --- **205**
      - 2.325 Opisný (analytický) superlativ II --- **205**
      - 2.326 Tvary na *-шüü* --- **205**
- 3 ZÁJMENA --- 207**
  - 3.1 Skloňování zájmen --- **208**
    - 3.11 Flexe osobních zájmen --- **208**
    - 3.12 Flexe zájmen *кто, что* --- **209**
- 4 PŘÍSLOVCE --- 211**
- 5 ČÍSLOVKY --- 212**
  - 5.01 Paradigmatické rozdíly mezi základními a řádovými číslovkami --- **212**
  - 5.02 Vlastní základní a souborové číslovky --- **213**

- 5.1 Základní číslovky --- **213**
    - 5.11 Gramatické vlastnosti základních číslovek --- **214**
      - 5.111 *Один* --- **214**
      - 5.112 Ostatní číslovky až po *девятьсот* --- **214**
      - 5.113 *Тысяча, миллион, миллиард, биллион* atd. --- **216**
      - 5.114 Paradigmatické tvary číslovek: rod a číslo --- **217**
      - 5.115 Kmenové alternace číslovek --- **217**
        - 5.115,1 Pohyblivé vokály --- **217**
      - 5.116 Rozlišené pádové tvary --- **218**
    - 5.12 Flexe základních číslovek --- **218**
      - 5.121 *Один* --- **219**
      - 5.122 *Два* --- **219**
      - 5.123 *Оба* --- **219**
      - 5.124 *Три, четыре* --- **220**
      - 5.125 *Тур пять* --- **220**
      - 5.126 *Тур сорок* --- **221**
      - 5.127 *Полтора, полтора́ста* --- **221**
      - 5.128 *Тур двести, триста, пятьсот* --- **221**
      - 5.129 Číslovky 1000 a vyšší --- **222**
  - 5.2 Souborové číslovky --- **222**
  - 5.3 Přenos přízvuku na předložku --- **223**
- 6 SLOVESO --- 224**
- 6.1 Všeobecná část --- **224**
    - 6.11 Slovesné paradigma --- **225**
    - 6.12 Restrikce tvoření slovesných tvarů --- **226**
    - 6.13 Syntaktické funkce slovesných tvarů --- **227**
  - 6.2 Slovesný kmen --- **228**
    - 6.21 Stabilita slovesných kmenů a kmenové alternace --- **229**
    - 6.22 Slovesné kmeny v lexikografii a v praktické výuce ruštiny --- **229**
    - 6.23 Syntetické a analytické tvary --- **230**
      - 6.231 Aglutinační tvary --- **231**
      - 6.232 Omezení syntetického způsobu tvoření tvarů --- **231**
  - 6.3 Slovesné koncovky a tvarotvorné sufixy --- **231**
    - 6.31 Synonymie a variabilita u slovesných formémů --- **232**
    - 6.32 Předpony (prefixy) --- **233**
      - 6.321 Vokalizace předpon --- **233**
      - 6.322 Případy fonetického pravopisu u předpon --- **234**
      - 6.323 Přenos přízvuku na předponu --- **234**
  - 6.4 Přízvuk --- **235**
  - 6.5 Klasifikace sloves --- **235**
    - 6.51 Klasifikace podle poměru přítomného a infinitivního kmene --- **235**
    - 6.52 Klasifikace podle koncovek v přítomnu --- **238**
  - 6.6 Tvoření tvarů --- **238**
    - 6.61 Přítomná indikativu --- **238**
      - 6.611 Fonologická interpretace koncovek přítomnu --- **239**
      - 6.612 Kmenové alternace ve tvarech přítomnu --- **240**
        - 6.612,1 Kmenové alternace ve tvarech přítomnu sloves 1. konjugace --- **240**
        - 6.612,2 Kmenové alternace ve tvarech přítomnu sloves 2. konjugace --- **241**
          - 6.612,21 Alternace /t, /- /č/ a /t, /- /s<sub>4</sub>č/ --- **242**
          - 6.612,22 Defektivnost v 1sg --- **242**
          - 6.612,23 Speciální případ slovesa *хотеть* --- **243**
      - 6.613 Přízvuk --- **243**
        - 6.613,1 Stálý přízvuk na kmeni --- **243**

- 6.613,2 Stálý přízvuk na koncovce--- 243
- 6.613,3 Pohyblivý přízvuk--- 244
- 6.62 Préteritum indikativu --- 244
- 6.63 Futurum indikativu --- 245
- 6.64 Imperativ --- 245
  - 6.641 Tvoření exkluzivu --- 246
  - 6.642 Tvoření inkluzivu --- 250
    - 6.642,1 Inkluziv sloves dokonavého vidu--- 250
    - 6.642,2 Inkluziv sloves nedokonavého vidu--- 250
- 6.65 Kondicionál --- 250
- 6.66 L-ový tvar --- 251
  - 6.661 Tvoření l-ového tvaru --- 251
    - 6.661,1 L-ový tvar se sufixem /-l/ - /-l/,/ ve všech tvarech--- 251
      - 6.661,11 Tvoření od infinitivního kmene--- 251
      - 6.661,12 Speciální případ slovesa *удтú*--- 252
    - 6.661,2 L-ový tvar bez sufixu /-l/ - /-l/,/ v maskulinu--- 253
      - 6.661,21 Tvoření od prezertního kmene--- 253
      - 6.661,22 Tvoření od zvláštního préteritálního kmene--- 255
  - 6.662 Přízvuk v l-ovém tvaru --- 258
    - 6.662,1 Stálý přízvuk na kmene--- 259
    - 6.662,2 Stálý přízvuk na koncovce (*түр нестú*)--- 259
    - 6.662,3 Pohyblivý přízvuk (*түр датъ*)--- 260
    - 6.662,4 Pohyblivý přízvuk s přenosem na předponu (*түр принятъ*)--- 263
    - 6.662,5 Přenos přízvuku na zvratnou částici -ся (*түр начатъся*)--- 264
    - 6.662,6 Přenos přízvuku na záporovou částici не (*түр не дал*)--- 265
- 6.67 Příčestí --- 265
  - 6.670 Všeobecné --- 265
    - 6.670,1 Formémy příčestí--- 266
  - 6.671 Příčestí přítomné činné --- 267
    - 6.671,1 Tvoření--- 267
    - 6.671,2 Přízvuk--- 268
    - 6.671,3 Tvary od sloves dok. vidu („futarální příčestí“)--- 268
  - 6.672 Příčestí přítomné trpné --- 269
    - 6.672,1 Tvoření--- 269
      - 6.672,11 Adjektiva s významem (ne)možnosti na /-om-/, /-im-/--- 271
    - 6.672,2 Přízvuk--- 271
  - 6.673 Příčestí minulé činné --- 271
    - 6.673,1 Tvoření--- 271
      - 6.673,11 Tvoření od infinitivního kmene--- 272
      - 6.673,12 Tvoření od prezertního kmene--- 272
        - 6.673,121 Tvoření od prezertního kmene u sloves X. třídy--- 273
        - 6.673,122 Tvoření od prezertního kmene u izolovaného slovesa *-шубúть*--- 274
      - 6.673,13 Tvoření od préteritálního kmene--- 274
        - 6.673,131 Tvoření od préteritálního kmene u sloves IX. slovesné třídy--- 274
        - 6.673,132 Tvoření od préteritálního kmene u neproduktivní skupiny *мерётъ*--- 275
        - 6.673,133 Tvoření od préteritálního kmene u sloves *лечъ* a *растú*--- 275
        - 6.673,14 Tvoření od zvláštního kmene u slovesa *удтú*--- 276
    - 6.673,2 Přízvuk příčestí minulé činného--- 276
  - 6.674 Příčestí minulé trpné --- 276
    - 6.674,1 Tvoření--- 276

- 6.674,11 Tvarotvorné sufixy a jejich distribuce--- 276
  - 6.674,111 Tvoření pomocí sufixu /n:/--- 277
  - 6.674,112 Tvoření pomocí sufixu /on:/--- 278
  - 6.674,113 Tvoření pomocí sufixu /t/-- 279
- 6.674,12 Kmenové alternace při tvoření přičestí minulého trpného--- 280
  - 6.674,121 Slovesa 2. konjugace bez kmenové alternace v part. prét. pas.--- 282
- 6.674,13 Jmenné tvary part. prét. pas.--- 282
- 6.674,2 Přízvuk přičestí minulého trpného--- 282
  - 6.674,21 Přízvuk složeného tvaru--- 283
    - 6.674,211 Přízvuk na kmeni--- 283
    - 6.674,212 Přízvuk na příponě--- 284
    - 6.674,213 Přízvuk na předponě--- 284
    - 6.674,214 Přízvuk na koncovce--- 285
  - 6.674,22 Přízvuk jmených tvarů--- 285
    - 6.674,221 Stálý přízvuk na kmeni, resp. na předponě--- 285
    - 6.674,222 Stálý přízvuk na reálných koncovkách (тип *запрещённый*)--- 286
    - 6.674,223 Pohyblivý přízvuk kmen - koncovka (тип *излѣтый*)--- 286
    - 6.674,224 Pohyblivý přízvuk předpona - koncovka (тип *принятый*)--- 287
    - 6.674,225 Pohyblivý přízvuk předpona - kmen--- 287
  - 6.674,23 Shrnutí přízvuku přičestí minulého trpného--- 288
- 6.675 Pasivum --- 288
- 6.68 Přechodníky --- 289
  - 6.681 Přechodník přítomný --- 289
    - 6.681,1 Tvoření--- 289
    - 6.681,2 Přízvuk--- 291
  - 6.682 Přechodník minulý --- 291
    - 6.682,1 Tvoření--- 291
      - 6.682,11 Tvoření pomocí sufixu /-f<sub>2</sub>/ (/f<sub>2</sub>ši/)-- 291
      - 6.682,12 Tvoření pomocí sufixu /-ši/-- 292
        - 6.682,121 Tvoření od přítomného kmene--- 292
        - 6.682,122 Tvoření od préteritálního kmene--- 292
    - 6.682,13 Tvoření pomocí sufixu /-a/-- 293
  - 6.682,2 Přízvuk--- 293
- 6.69 Infinitiv --- 294
- 6.7 Vid --- 295

## Literatura --- 298

Die Paradigmatik des Standardrussischen. Lautlehre und Formenbildung (Zusammenfassung) --- 303

Парадигматика русского литературного языка. Фонетика/фонология и словоизменение (Резюме) --- 311

Rejstřík slov morfémů a lexémů --- 319

Rejstřík termínů --- 342

Rejstřík autorů a děl --- 348



## AUTOROV ÚVOD PO 50 ROKOCH

Začiatok tejto knihy – vlastne začiatok tejto mojej interpretácie morfológie ruského spisovného jazyka – je imperatív ЛЯГ, tvar slovesa ЛЕЧ-Ь, 'ľahnúť si'.

\* \* \*

Po odchode profesora A. V. Isačenka z Bratislavy koncom 1950 rokov pripadla mne úloha dbať o teoretickú úroveň rusistiky na bratislavskej filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského, predovšetkým o výklad systému súčasného ruského spisovného jazyka. Isačenko nechal po sebe jeho skvelý *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim* (Bratislava 1953, upravený reprint Moskva – Viedeň 2003), kde podal svoju interpretáciu gramatických významov ruského slova. Ale výklad formálnej morfológie spisovnej ruštiny sa dial podľa bežných ruských učebníc. A tam sa to všetko začalo.

\* \* \*

Imperatív slovesa sa podľa všetkých týchto učebníc tvorí od prízvukného kmeňa alebo **koncovkou prízvuchné -ú**, ak je v 1.os. sg. prízvuku **koncovka pod prízvukom** (смотрим-ю – смотр-ú), alebo neprízvuchnou **koncovkou -u**, ak je v 1.sg. **prízvuk na kmeni a kmeň sa končí skupinou spoluhlások (стýкн-у – стýкн-и)**; ale ak sa prízvuchný kmeň končí len jednou spoluhláskou, „tvorí sa“ imperatív pomocou „мягкого знака“ (-ь) (встан-у – встан-ь, реж-у – реж-ь, плáч-у – плáч-ь). **Výnimkou** je jedine sloveso **леч-ь**, 'ľahnúť si', ktoré tvorí imperatív bez tohto -ь, teda **ляг-у – ляг**, 'ľahni si', žiaden -ь.

Iste, tak sa to učí v učebniciach, napísaných ruskou abecedou, azbukou, alebo aspoň vychádzajúcich z toho, ako sa to **po rusky píše**. Teda píše, ak sa rešpektuje platný ruský pravopis, ktorý je kompromis reformou po vzniku Sovietskeho zväzu s vyše tisícročnou cyrilometodskou tradíciou tohto písma. Lenže ako sa tieto tvary **fakticky tvoria**, akými **gramatickými, systémovými** prostriedkami?! **A čo** sa tými písmenami vlastne znázorňuje? Aké hlásky – vlastne **aké významy** – sú týmito písmenami signalizované?! Písmená i alebo a môžeme vysloviť. Ale čo sa to píše tým -ь? Ešte v takom **встан-ь** to vieme vysloviť: tu sa písmenom Ъ, čiže grafickými prostriedkami

súčasného ruského pravopisu, grafematiky, znázorňuje istá gramatická vlastnosť – mäkkosť spoluhlásky нь na rozdiel od н (стан), tak ako to v českom pravopise robí „háček“ („mäkčeň“) medzi n a ň. Ale **čo je to v takom реж-ь**? A tak už pri elementárnom prepise [rež] je jasné, že to -ь nereprezentuje žiadnu hlásku, že je to v tomto slove len pravopisná tradícia a že teda nielen ляг – l'ag, ale ani режь – rež, žiadnu „koncovku“ nemajú: vlastne, že ich **koncovka je -0, nula**, rovnaká nula ako vo встан-ь – vstaň, pretože každý gramatický tvar musí mať aj **kmeň** – nositeľa **lexikálneho významu**, ale aj nejakého nositeľa **gramatického významu** – spravidla **koncovku**. A koncovkou môže byť alebo nejaká morféma tvorená vysloviteľnými alebo napísateľnými **fonémami** (stukn-i), alebo **absencia**, neprítomnosť akejkoľvek fonémy, nula. Ale vlastne aj tá nula je nositeľ významu – teda je to **nulová morféma** (broš-0, rež-0, l'ag-0), pretože v systémoch s uzavreným množstvom členov – a gramatických tvarov je vždy obmedzený počet (tri osoby, sedem pádov, dve či tri čísla...) – nula je rovnako hodnota, ako sú hodnotou prvky, vyjadrené pozitívne. Tak je nula napríklad aj v češtine koncovkou označujúcou genitív plurálu niektorých feminín a neutier: ruk-a, ruk-u, ruk-ám ...ale G.pl. ruk, t.j. ruk-0 .., žen-a – ale G.pl. žen-0, hlav-a – hlav-0, ... měst-o – měst-0... A do zápisu gramatického systému táto nula patrí tak isto, ako ostatné fonémy.

Z toho som urobil uzáver, že azbuku, bežné ruské písmo, spoločensky ustálené a teda konvenčné, treba pre výklad morfológického systému nahradiť **transkripciou**, ktorá konvenčné písmená nahradí symbolmi. Transkripciou, ktorá istým **dohodnutým spôsobom, symbolmi**, znázorní významonosné – a **len významonosné** prvky. Takou transkripciou je transkripcia **fonematická**.

V 1950 rokoch, keď táto koncepcia vznikala, bola vo fonologickej interpretácii ruštiny dlho otvorenou otázkou fonematickej hodnoty ruských **neprízvučných samohlások**. Vo väčšine fonologických škôl sa neprízvučné samohlásky pokladali za osobitné fonémy: tak malo základné dielo fonológie – N. S. Trubeckého v Prahe vydané *Grundzüge der Phonologie* – pre ruštinu päť prízvučných a tri neprízvučné vokalickej fonémy, M. Halle v amerických *Sound Pattern of Russian* mal päť prízvučných a päť neprízvučných foném, moskovské „akademické gramatiky“ v rôznych fázach operovali so „silnými“ a „slabými“ fonémami, kde jedny v istých pozíciách nahrádzajú tie druhé.

Túto situáciu zásadne rozriešila tzv. moskovská fonologická škola (Kuznecov, Avanesov) poznatkom – fakticky veľmi prirodzeným –, že v ruštine prízvuk, v **každom slove nutný**, ale **vždy jediný**, je vlastnosťou ruského slova ako takého, že teda nemôže existovať fonologická (významonosná) opozícia prízvučná fonéma oproti neprízvučnej, a že teda sú len rôzne **fonetické realizácie piatich ruských vokalickej foném v rôznych podmienkach**. – A mimo pochybnosti bolo to, že systém ruských spoluhlások, konsonantov, je v základe organizovaný fonematickou **koreláciou mäkkosti**, teda že pre väčšinu ruských spoluhlások existuje protiklad „tvrdá ~ mäkká“, ktorý môže rozlišovať ich význam: (судá [sudá] je N. pl. slova судно [súdnŏ] „lod“, kým судá [sudá], s mäkkým s, znamená „sem“, podobne ako napr. české dím – dým, tuhýk – tuhý ap.



Na tomto poznatku som potom vybudoval tento výklad ruskej morfológie, ktorý sa tu publikuje prácou doc. Dr. phil. Markusa Gigeru, môjho bývalého poslucháča v Zürichu, **v českom znení** a taktiež **aktualizovaný** podľa súčasného stavu gramatického systému súčasnej ruštiny a aj podľa prípadných zmien výslovnosti, t.j. realizácie niektorých foném v niektorých postaveniach za tých vyše 50 rokov od napísania tejto knihy.

*September 2017*

Lubomír Ďurovič  
profesor emeritus slovanských jazykov,  
Lund

„Vielleicht finden Sie es in Bratislava in einem Papierkorb.“

Lubomír Ďurovič 1992 na otázku některých zvědavých curyšských studentů slavistiky, kde by tak mohli najít *Paradigmatiku spisovnej ruštiny*, která se nenacházela v tamních knihovnách

## ÚVOD K PŘEPRACOVANÉMU VYDÁNÍ

Lingvistická výuka v rámci konkrétní filologie na univerzitní úrovni by měla spojit dva cíle: měl by to být výklad na vědeckém základě, ale zároveň by měl podpořit a usnadnit praktické ovládnutí daného jazyka. Toto spojení není vždy triviální. Vyučující může být vystaven výtkám, že jeho výklad je příliš teoretický, že nepřináší nic pro praktickou znalost daného jazyka a je to pouhá „věda z věže ze slonoviny“, ale také, že jeho výklad je pouze praktický, neodpovídá lingvistickým poznatkům o daném jazyce a „udělá z vysoké školy jazykovku“. Lavírování mezi touto Skylou a Charybdou není jednoduché. V tom je pro mě velký klad „Paradigmatiky spisovnej ruštiny“ Lubomíra Ďuroviče: dokáže otevřít oči, čtenář (posluchač) má pocit, že prohlédl, že už porozuměl, jak je to s těmi redukcemi vokálů v ruštině nebo s těmi četnými a zdánlivě různorodými koncovkami substantiv. V tomto smyslu jsem přesvědčen jak ze své zkušenosti posluchače, tak i vyučujícího, že stále platí, co napsal Ďurovič v úvodu původního vydání *Paradigmatiky* (v dalším P64):

„Táto kniha nie je elementárnou učebnicou ruského skloňovania a časovania. Pre jej pochopenie sa elementárne vedomosti z gramatiky a pravopisu už predpokladajú. Jej poslanie je skôr opačné: má zavrieť viac-menej nesystematickú predošlú prácu študenta nad formálnou morfológiou ruštiny tým, že sa snaží ukázať túto oblasť oprostene od konvenčnej grafiky a zachytiť sám systém, t.j. tie črty, ktoré sa v spoločenskom vedomí (alebo skôr podvedomí) i vzájomne od seba odlišujú, i vzájomne držia a podmieňujú. Prostriedkom na to je i použitá fonologická transkripcia.“

Tento spôsob podávania ruskej, resp. akejkolvek inej paradigmatiky nie je v lingvistickej literatúre bežný a jeho pochopenie si bude vyžadovať nepochybne istú intelektuálnu námahu. Som však presvedčený, že na dnešnom štádiu tak lingvistického poznávania, ako i vývoja univerzítnej výuky u nás, je takýto krok zákonitý, pretože nám ukazuje hlbšie a výraznejšie podstatu vnútornej organizácie predmetu nášho poznávania – ruskej morfológie.“

(L. Ďurovič, *Paradigmatika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1964, Úvod).

Jinými slovy, je to dílo, které je zároveň vysokoškolskou učebnicí i hluboce promyšleným vědeckým výkladem fonologického a tvaroslovného systému spisovné ruštiny, jak to konstatovali už i doboví recenzenti (Křížková 1965, 229; Isačenko 1967, 411; Mikluš 1968, 366, 370). Jde o koncepci, která ideálním způsobem spojuje fonologickou a morfolgickou rovinu, je tak složitá, jak je to nutné, ale zároveň tak jednoduchá, jak je to možné, čili odpovídá požadavkům ekonomického popisu jazyka. Navíc je to koncepce, která je schopná vzbudit ve studentech zájem o systémově-lingvistický, strukturální pohled na jazyk, který je stále ještě vhodný a potřebný, zejména v oblasti fonologie a flexe. V tomto smyslu bylo a je možné pracovat s P64 bez výrazných omezení.

Zároveň naráží tato práce více než půl století po vydání někdy na některé problémy, které s kvalitou koncepce jako takové nijak nesouvisejí: citovaná literatura byla aktuální v době vzniku P64; jde o normativní literaturu z 50. let, zejm. o GRJa (1952), tedy akademickou gramatiku Vinogradovovu, o Ožegovův slovník (1953), o Avanesovovu Fonetiku a fonologii (1956) a o ortoepický slovník Avanesova a Ožegova (1959); viz podrobně P64 (21), resp. odstavec 0.421, pozn. 21 v tomto vydání. V řadě případů postoupil lingvistický výzkum dále, čili stav poznání je jiný, než v době vzniku P64. A samozřejmě se změnilo i akademické prostředí, kterému byla P64 určena, změnily se předpoklady, s nimiž se začínající studenti dostávají na filozofické fakulty, podstatnou část posluchačů tvoří dnes v českém prostředí nositelé ruštiny jako mateřštiny a změnilo se také postavení slovenštiny jako metajazyka vědeckých textů v tomto prostředí, což v neposlední řadě ztěžuje využívání srovnávacích odkazů na slovenštinu, které P64 obsahuje.

V této situaci se jevilo jako žádoucí mít k dispozici nové vydání P64 v takové podobě, která by nebyla pouhou reedicí, ani pouhým překladem, ale která by byla i reedicí i překladem, aktualizovaným (tedy i původním i novým) textem, který své výpovědi dělá na základě aktuální výzkumné a normativní literatury (pokud samozřejmě taková literatura existuje). Z toho vyplývaly následující kroky (srov. také Giger 2016):

1. zachování nejen koncepce, ale i úplného textu P64, s výjimkou některých drobných pasáží;
2. doplnění nebo nahrazení citované literatury;
3. prověření a aktualizování jednotlivých citovaných příkladů;
4. doplnění informací tam, kde jsou k dispozici nové poznatky;
5. některé technické změny, zejména způsob fonetického a částečně fonologického přepisu;
6. překlad přejetého původního textu do češtiny.

K bodu 1: v několika desítkách případů byly odstraněny menší části Ďurovičova textu. Jde zejména o následující typy případů: pasáže týkající se výuky ruštiny v Československu anebo na Slovensku v době vzniku P64 (např. P64, 6n., 67), pasáže pojednávající o použité normativní literatuře (např. P64, 23, 80), případy, kde informace uvedené v P64 neodpovídaly současným zdrojům kodifikace nebo evidenci v korpusech (např. o nemožnosti některých plurálových tvarů, P64, 49), drobné koncepční

změny v souvislosti s bodem 4 (viz níže). V některých případech byla informace posunuta (např. drobná pasáž P64, 27n. o výslovnosti /o/ po měkkém konsonantu v koncovkách). V řadě případů byly vynechány další hierarchizační znaky (1., 2. etc., a), b) etc., α), β) etc., které jdou v P64 paralelně k základnímu očíslování kapitol a odstavců (srov. např. 0.532.11 1., 0.532.12 2., P64, 31n.; 1.511.11 a), 1.511.12 b), P64, 68n.; 1.511.21 a) α), 1.511.21 a) β), P64, 73; 1.511,1 A., 1.511,2 B., 1.511,3 C., P64, 67–80), v těchto případech se zde používá pouze základní očíslování kapitol a odstavců a byly přizpůsobeny i vnitrotextové odkazy. Byla ovšem zachována prakticky celá struktura P64, čili jednotlivé kapitoly a očíslované dílčí odstavce odpovídají přesně původnímu vydání; jediné výjimky jsou odstavce 0.423, 0.514,4, 1.121 a 2.313 původního textu, které byly sloučeny s předchozími odstavci. Pokud byla připsána část textu, která musela být očíslována (kapitola či odstavec), pak stojí vždy na konci odpovídajícího stupně hierarchie, tak aby se číslování následujících částí oproti původnímu textu neměnilo. Nejčastěji stojí doplněná informace v poznámkách.

K bodu 2: původní seznam literatury byl do nového vydání integrován, protože se na několika místech jevílo jako žádoucí odkázat na původní literaturu, nicméně její citování už je jen okrajové. Oproti původnímu seznamu byl seznam literatury doplněn o více než 120 položek, jedná se – pochopitelně – o všechny položky, které vyšly později než P64.

K bodu 3: prověření a aktualizování jednotlivých citovaných příkladů bylo nejsložitějším a nejnáročnějším úkolem v rámci přepracování textu. I když vlastní tvarosloví je celkem stabilní a měnilo se za uplynulých více než 50 let pouze okrajově, u jednotlivých slov, častokrát i pouze v hodnocení variabilních tvarů (srov. ale např. 6.661,22), došlo k řadě posunů v oblasti výslovnosti, nejvíce přízvuku. Zde některé změny byly větší a vyžadovaly si rozsáhlejší zásahy do textu, srov. 1.525, 2.242, 6.662, 6.673 aj. Přestože bylo použito množství kodifikačních děl a další lingvistické literatury, bylo zcela nevyhnutelné omezit systematické prověřování na jisté autory a díla. Byly to zejména poslední akademická mluvnice (RG-M 1980), práce Kasatkinovy (Kasatkin 2003, Kalenčuk/Kasatkin/Kasatkina 2012) a Zaliznjakův podrobný slovník gramatických tvarů (2003, 2008).

K bodu 4: v několika případech byly provedeny menší zásahy do původní koncepce P64. Nejdůležitější je změněná fonologická interpretace ruských dlouhých měkkých sykavek [j:] a [ʒ:], které jsou v P64 (např. 19) – v souladu s tehdejší literaturou – uvedeny jako samostatné fonémy, zde jsou však interpretovány jako bifonematická spojení, čímž je zohledněna rozsáhlá literatura, která o této otázce mezitím vznikla (viz 0.532,14). Drobnější změnou je otázka značení měkkosti konsonantu před neutralizační pozicí /i<sub>3</sub>/ (a na morfematickém švu /i<sub>1</sub>/), viz k tomu 532,25. V několika případech byly do textu doplněny informace, pro něž původní text P64 odkazoval na literaturu; týká se to zejména otázky neutralizace korelace palatalizovanosti ve skupinách konsonantů (0.532,11) a tvoření pasiva (6.675), resp. vidových párů (6.7), kde P64 předpokládala do jisté míry komplementární fungování u čtenáře s pracemi A. V. Isačenka (1954, 1960), které ovšem dnes už není samozřejmé. Kromě toho se však musel na textu odrazit i technický posun v lingvistice: v době korpusů (a internetu) se